

Werk boven inkomen: wensdroom of werkelijkheid?

C.J.A. van Lede*

Al meer dan tien jaar wordt er in ons land met meer of minder enthousiasme gesproken over "werk boven inkomen". Naarmate de internationalisering van de economie voortgaat, wordt het voor afzonderlijke landen moeilijker op dit terrein een 'eigen' beleid te voeren. Dat neemt niet weg dat landen en regio's in de wereld op verschillende manier met de afruil tussen werk en inkomen kunnen omgaan.

Volgens de economische theorie ontstaat bij een vrije werking van de arbeidsmarkt volledige werkgelegenheid, één van de doelstellingen van het Nederlandse sociaal-economische beleid. De markt garandeert echter niet dat de resulterende inkomensverdeling maatschappelijk acceptabel is. Daarom is een 'redelijke' inkomensverdeling ook al meer dan veertig jaar een van de vaste doelstellingen van de Nederlandse sociaal-economische politiek. De landen om ons heen kennen deze combinatie van doelstellingen – werk en inkomen – ook. Helaas is in die landen evenals in Nederland de werkloosheid sinds de jaren zeventig trendmatig opgelopen. Het succes van het zogenaamde Rijnlandse model is dus kwestieus, zeker wanneer we dit met Angelsaksische landen, Japan en, tot voor kort, Zweden vergelijken, waar men deze werkloosheidsstijging wist te vermijden.

In dit artikel ga ik nader in op de verschillen in resultaten – kwalitatief en kwantitatief – tussen deze modellen: het Rijnlandse, Angelsaksische, Zweedse en Japanse model, maar eerst nog een prelabelle opmerking. Hoezeer het denken in modellen voor een analyse ook wenselijk is, het doet onvoldoende recht aan de rijke schakering van sociaal-economische politiek die in ieder land is ontwikkeld. Het is zoals met confectie en maatkleding. Bovendien moeten we ons realiseren dat modellen beter vergeleken kunnen worden naarmate ze los van elkaar opereren en niet met elkaar interfereren. Dat laatste is echter in de wereld van vandaag niet meer het geval.

Sociaal-economische modellen

In hoeverre bestaat er een afruil tussen werk en inkomen of, preciezer geformuleerd, tussen werkgelegenheidsgroei en redelijke inkomensverdeling? In verschillende delen van de wereld wordt hierop een uiteenlopend antwoord gegeven.

Angelsaksisch model

In het Angelsaksische model ligt de nadruk op het onbelemmerd functioneren van marktkrachten en

thus op efficiency. Arbeid wordt gezien als een economisch goed als ieder ander, waarvan de prijs bepaald wordt door vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Er bestaat een grote mate van loonflexibiliteit en arbeidsmobiliteit, zeker in de Verenigde Staten. Arbeidsmarktonderhandelingen vinden sterk centraal plaats en er zijn weinig belemmeringen bij aanname en ontslag van werknemers.

Inkomensgelijkheid wordt in de Angelsaksische landen dan ook niet erg sterk als een collectief goed beschouwd. Men maakt zich er politiek niet vreselijk druk over – uitzonderingen daargelaten zoals de soms wel erg wilde ontwikkelingen van topsalarissen. De feitelijke inkomensverdeling wordt geaccepteerd als bijproduct van de inspanningen die men zich getroost op een efficiënt werkende arbeidsmarkt. De overheidsbemoeienis met de inkomensverdeling is relatief gering. De werkloosheidsverzekering is verre van royaal. De gemiddelde uitkering bedroeg in 1991 in de VS bij voorbeeld slechts 11% van het eerder verdiende inkomen¹. Als er al een wettelijk minimumloon is, dan ligt het zo laag dat het geen effectieve bodem in het loongebouw legt.

Rijnlands model

In het Rijnlandse model wordt arbeid minder als een normaal economisch goed gezien en meer als een bron van inkomen, die het individu onvoldoende in eigen hand heeft. Daarom dient arbeid in de Rijnlandse visie door de overheid te worden beschermd tegen het onbelemmerd functioneren van marktkrachten. Loonflexibiliteit en arbeidsmobiliteit zijn daarmee geringer dan in het Angelsaksische model.

Arbeidsmarktonderhandelingen vinden relatief centraal plaats, overwegend op bedrijfstakniveau.

* De auteur is voorzitter van de Raad van Bestuur van Akzo Nobel NV.

1. OESO, *Jobs study: evidence and explanations*, deel II: The adjustment potential of the labour market, Parijs, 1994.

Sterk uitgegroeide institutionele arrangementen moeten de beroepsbevolking beschermen tegen het verlies van baan en inkomen. De inkomensverdeling die in het Rijnlandse model als redelijk geldt, is dan ook gelijkmatiger dan die in het Angelsaksische model, maar moet worden 'betaald' met een minder efficiënt functionerende arbeidsmarkt. De overheid grijpt uitgebreider in de inkomensverdeling in, met relatief hoge uitkeringen en een minimumloon, wat de loonkosten aanzienlijk verhoogt in verhouding tot het Angelsaksische model.

In de *jobs study* van de OESO wordt Nederland in dit verband expliciet genoemd als een land waar uitkeringen en minimumloon en hun onderlinge wiselwerking het efficiënt functioneren van de arbeidsmarkt belemmeren. In Nederland was de gemiddelde werkloosheidsuitkering in 1991 met 51% van het eerder verdiende inkomen de hoogste van alle OESO-landen, en het minimumloon een van de hoogste².

Zweeds model

Het Zweedse model, bewonderd in de jaren tachtig, daarna ernstig in de problemen geraakt, heeft gemeenschappelijke kenmerken met het Rijnlandse, ofschoon er vóór het begin van de jaren negentig ook essentiële verschillen bestonden. In Zweden geldt inkomensgelijkheid nog meer dan hier als collectief goed: de centrale loonvorming is – in ieder geval 'was' – zeer solidair, omdat expliciet wordt uitgegaan van het principe 'gelijk loon voor gelijk werk'. Bij juiste toepassing – dat wil zeggen bij loonvorming op basis van gemiddelde produktiviteit – moet dit ertoe leiden dat hoogproduktieve bedrijven constante zuigkracht uitoefenen op de werkgelegenheid in laagproduktieve bedrijven³.

In de praktijk vond de loonvorming echter plaats op het niveau van wat hoger produktieve bedrijven zich konden veroorloven, en dat werd vervolgens ook de norm voor laagproduktieve bedrijven, die dergelijke kosten uiteraard niet konden dragen. Dit verschijnsel hebben wij in de jaren zeventig ook in Nederland gekend, toen in centrale onderhandelingen het op zich internationaal concurrerende loonniveau van onder andere de petrochemische industrie tot norm werd verheven voor alle sectoren van bedrijvigheid ongeacht hun produktiviteit.

In Zweden heeft men zich de negatieve consequentie van inkomensgelijkheid voor het efficiënt functioneren van de arbeidsmarkt – namelijk de uitstoot van laagwaardige arbeid – beter gerealiseerd dan in het Rijnland. Met actief arbeidsmarktbeleid (scholing) is getracht het arbeidsaanbod op voorhand geschikt te maken voor de vraag. De uitgaven aan actief arbeidsmarktbeleid per werkloze uitgedrukt als percentage van het bruto binnenlands product per werknemer stonden in 1987 in Zweden met 34,6% op eenzame hoogte in de OESO-landen; het vergelijkbare cijfer voor Nederland bedroeg 2,7%⁴. Het begrip passende arbeid speelde geen rol van betekenis. Men kent het ook heden ten dage amper en voor zover men het kent, wordt het zeer ruim gehanteerd. Een arts kan tot fabrieksarbeider worden omgeschoold. Weigert hij medewerking dan bestaan er forse sancties.

Tinbergenlezing

Dit artikel is een bewerking van de Tinbergenlezing die op 29 september jl. door de auteur in Amsterdam is uitgesproken voor de Koninklijke Vereniging voor de Staathuishoudkunde.

In perioden van laagconjunctuur blijkt de werkgelegenheids groei in bedrijven echter vaak niet toereikend voor absorptie van de werkzoekenden. Onderdeel van het Zweedse model was en is daarom dat werklozen in een dergelijke situatie een tijdelijke baan in de collectieve sector aangeboden krijgen. Men vindt dit normaal, want – zwart-wit gesteld – wordt het in Zweden maatschappelijk onaanvaardbaar gevonden dat men geen baan heeft. Inkomen is vers twee. En dat is in het Rijnland – zeker hier te lande – andersom.

Japans model

Tot slot het Japanse model. Dit heeft nog steeds – zij het in afnemende mate – als belangrijkste kenmerk het systeem van 'life-time employment'. Ongeveer 20% van de werkenden werkte in 1991 langer dan 20 jaar voor dezelfde onderneming. Het vergelijkbare cijfer voor de VS bedroeg nog geen 9%⁵. Japanse bedrijven reageren voornamelijk op de conjunctuur door de arbeidstijden te variëren en de werkgelegenheid in personen constant te houden. Dit maakt een zeer flexibele prijsaanpassing mogelijk. Bij tegenvallende omzetten neemt het aantal betaalde uren weer af, het overwerk daalt en de prijsflexibiliteit wordt nog verhoogd door het uitgebreide gebruik van winst-gerelateerde uitkeringen, die bijna een derde van het inkomen kunnen uitmaken.

Arbeidsmarktonderhandelingen vinden overwegend plaats op ondernemingsniveau, waarbij sterk de nadruk wordt gelegd op de winstverwachtingen van het bedrijf. Aangezien de ondernemer zich verantwoordelijk voelt voor zijn medewerkers, grijpt de Japanse overheid amper in. De gemiddelde werkloosheidsuitkering was in 1991 met 8% van het eerder verdiende inkomen nog lager dan in de Angelsaksische landen⁶. Feitelijk voorzien de sociale partners zelf in het collectieve goed dat redelijke inkomensverdeling heet, door de nadruk te leggen op arbeidszekerheid, in ruil voor inkomensfluctuaties.

Gemengde resultaten

Welke mate van inkomensgelijkheid en werkgelegenheids groei hebben bovenstaande modellen nu opgeleverd? De meest betrouwbare bron voor internationale vergelijking van inkomensverdelingen is de

2. Idem.

3. Zie bij voorbeeld: R. Leering en B. Leefink, Het einde van het Zweedse model, *ESB*, 25 maart 1992, blz. 297-301.

4. E. Buckberg en A. Thomas, Wage dispersion and job growth in the United States, *Finance and Development*, jg. 32, nr. 2, 1995, blz. 16-19.

5. OESO, *Employment outlook*, Parijs, 1993.

6. OESO, *Jobs study*, op. cit.

zogenaamde 'Luxembourg Income Study' (LIS)⁷. Hieruit blijkt dat in het midden van de jaren tachtig Zweden in het algemeen de grootste secundaire inkomensgelijkheid kende – dus gemeten aan beschikbaar inkomen – terwijl de andere Scandinavische landen en Nederland en Duitsland ook een relatief grote mate van inkomensgelijkheid lieten zien. In de VS blijkt de inkomensgelijkheid duidelijk het geringste, terwijl de andere Angelsaksische landen ook een relatief geringe mate van inkomensgelijkheid lieten zien. De armoedegraad, het percentage individuen en families met een inkomen minder dan 50% van het mediane inkomen, bedroeg bij voorbeeld in Zweden 5,3%, in Nederland 7,2% en in de VS 18,1%. Japan ontbreekt in de LIS helaas.

Ander, niet op de LIS gebaseerd onderzoek toont aan dat de secundaire inkomensverdeling in de jaren tachtig in tegenstelling tot de jaren zeventig in de meeste industriële landen schever is geworden, ook in Japan (zie tabel 1)⁸. In Nederland en Zweden begon de inkomensverdeling in het midden van het decennium licht schever te worden, waarbij de onderkant relatief verlies leed. Alleen in het VK en de VS werd de inkomensongelijkheid fors groter. Opvallend is dat dit in het VK veel meer het resultaat was van relatieve winst aan de top dan van relatief verlies aan de onderkant van de inkomensverdeling, terwijl in de VS, Canada en Australië het inkomen van het laagste deciel van de inkomensverdeling ook in reële termen daalde. Terecht ontstond daardoor de zorg dat zich een 'underclass' vormt.

Daarentegen blijken de laatste drie landen in de jaren tachtig wel de hoogste gemiddelde werkgelegenheids-groei te hebben gekend, voor het leeuwedeel in de particuliere sector⁹. Zo werd in de VS meer dan 80% van de nieuwe banen in de marktsector gecreëerd. Daarvan ontstond weer bijna 80% in de dienstensector, waar loon en produktiviteit onder het gemiddelde van de hele economie liggen. Het is echter een misverstand dat dit hoofdzakelijk zogenaamde 'pulpbanen' zijn. Onderzoek heeft aangetoond dat meer dan de helft van de gecreëerde banen in de dienstensector hoogwaardig werk betreft¹⁰.

In volgorde van afnemende gemiddelde werkgelegenheids-groei nemen Japan, Nederland, Zweden en Duitsland een tussenpositie in (figuur 1). De groei van de werkgelegenheid in Zweden vond echter geheel plaats in de collectieve sector, terwijl de werkgelegenheid in de particuliere sector zelfs daalde.

Tabel 1.
Veranderingen in de inkomensverdeling, jaren zeventig

	1970/80	80/90	Periode	Voornaamste oorzaak
Duitsland	0	-	1977-1990	Nivellering door stijging laagste inkomens
Japan		+	1979, 85, 90	Denivellering door stijging hoogste inkomens
Nederland	0	-/+	1973-1991	Tot 1984 lichte daling inkomensongelijkheid, daarna lichte stijging.
Zweden	0	0/+	1972, 84-91	Na 1986 toeneming inkomensongelijkheid, uitgezonderd voor laagbetaalde vrouwen
VS	+	++	1975-1989	Jaren '70 toeneming ongelijkheid mannen, jaren '80 sterke stijging hoge inkomens

+ = toename ongelijkheid, ++ = sterke toename, -- = afname, 0 = geen duidelijke verandering (mogelijk tegengestelde werking van veranderingen in hoge en lage inkomens), -/+ = afname gevolgd door toename, leeg = geen informatie.
Veranderingen gemeten door vergelijking van de verhoudingen tussen inkomensdecielen.
Bron: OESO, *Employment outlook*, Parijs, 1993.

Omdat de werkgelegenheids-groei mede een functie is van de groei van de beroepsbevolking, moeten we bij het beoordelen van de verschillende economische modellen ook naar de werkloosheidscijfers kijken (figuur 2). In termen van werkloosheidsontwikkeling is de VS het meest succesvol geweest. De werkloosheid als percentage van de beroepsbevolking varieerde hier tussen bijna 10% in 1982-1983 en ongeveer 5% in 1989, hetzelfde niveau als in pakweg 1960, en heeft daarmee geen duidelijke opwaartse trend vertoond¹¹. Dat laatste gold, weliswaar in mindere mate, ook voor de andere Angelsaksische landen. Met een heel verschillend economisch model wisten Japan en, tot voor kort Zweden, het werkloosheidspercentage het laagste van alle OESO-landen te houden. Het Rijnlandse model was in dit opzicht duidelijk minder succesvol: in Nederland en Duitsland belandde de werkloosheid na elke periode van conjuncturele neergang op een structureel hoger niveau.

Deze gegevens bevestigen de tegenstelling tussen het Angelsaksische en Rijnlandse model die ik eerder kwalitatief schetste. In het Angelsaksische model leverde het relatief onbelemmerd functioneren van de marktkrachten in het algemeen voldoende werkgelegenheids-groei in de particuliere sector, maar relatief verlies voor de onderkant van de inkomensverdeling, al ging dit alleen in de VS, Canada en Australië ook gepaard met significant reëel verlies. In het Rijnlandse model, en extreem in het Zweedse model, leverde de uitgebreidere welvaartsstaat een gelijkmatiger inkomensverdeling op, maar verhinderde de creatie van voldoende werkgelegenheid in de particuliere sector. Japan lijkt zowel wat betreft inkomensverdeling als werkgelegenheids-groei een tussenpositie in te nemen. De 'trade-off' tussen reëel inkomen en voldoende werkgelegenheids-groei bestaat dus echt: "werk boven inkomen". Voor wie de prijs wil betalen.

Veranderd firmament: internationalisering

Het knelpunt ligt duidelijk aan de onderkant van de inkomensverdeling, waar een soort 'catch 22'-situatie bestaat. Door aan de onderkant de inkomens reëel te laten dalen kan in principe voldoende werkgelegenheids-groei worden gecreëerd. Wordt dit maatschappelijk niet geaccepteerd, dan resulteert een hogere werkloosheid. In die zin geven het Angelsaksische en het Rijnlandse model een verschillend institutioneel antwoord op hetzelfde probleem.

De drijvende kracht achter het probleem lijkt de technologische ontwikkeling te zijn die het aandeel van de arbeidsplaatsen waar laag- of ongeschoolde arbeid moet worden verricht in de industrie, sterk heeft doen afnemen. Vóór de jaren zeventig vergrootte de technologische ontwikkeling vooral de produktiviteit van juist deze 'produktiewerkers' en zo bevorderden de marktkrachten, náást de welvaartsstaat,

7. Zie bij voorbeeld: SCP, *Sociaal en cultureel rapport 1992*, Rijswijk, 1992.

8. OESO, *Employment outlook*, OESO, Parijs, 1993.

9. OESO, *Economic Outlook Database*.

10. Zie McKinsey Global Institute, *Employment Performance*, Washington DC, november 1994.

11. OESO, *Jobs study. Facts, analysis, strategies*, Parijs, 1994.

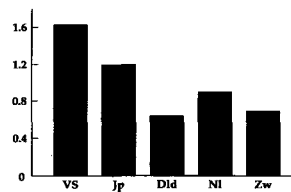
inkomensgelijkheid. Sindsdien ontwikkelde vooral de informatietechnologie zich, die met name de produktiviteit van geschoolde 'kantoorwerkers' vergrootte. Zo bevorderden marktkrachten de inkomensgelijkheid en raakten daarmee in conflict met de welvaartsstaat. Hoogwaardig produktiewerk of geschoold kantoorwerk onderscheidde zich in toenemende mate van ongeschoold, laagwaardige werk in de eenvoudige dienstverlening.

Dit probleem wordt nog acuter door de veranderingen in de internationaal-economische omgeving. In de jaren vijftig en zestig ontwikkelde ieder land in vrij grote isolatie zijn eigen model op basis van een nationaal bepaalde sociaal-maatschappelijke cultuur. In de jaren tachtig zijn de economieën uit de geïndustrialiseerde wereld steeds sterker naar elkaar gaan convergeren; tegelijk worden ze ook steeds sterker beïnvloed door andere regio's, met name de 'newly industrialised countries'. Welvaartsstaatmodellen die gebouwd zijn om een binnenlandse economische ontwikkeling te reguleren, blijken ongeschikt om zich in voldoende tempo aan te passen aan snel veranderende internationale concurrentieverhoudingen.

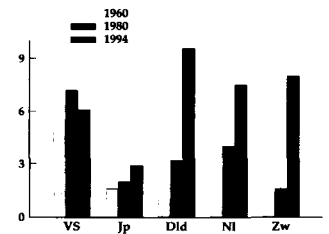
Het Zweedse model is hieraan ten gronde gegaan. De werkloosheid kon slechts laag gehouden worden door werkgelegenheidscreatie door de overheid. Waar het de bedoeling was dat werklozen bij laagconjunctuur tijdelijk een baan kregen in de collectieve sector, om vervolgens bij hoogconjunctuur weer de particuliere sector te worden ingesluisd, werd de overheid steeds meer een permanente 'employer of last resort'. De Zweedse ondernemingen, die in de hoogconjunctuur voor de werkgelegenheid moesten zorgen, investeerden steeds sterker in het buitenland om het hoge kostenniveau in Zweden te ontgaan en om de aansluiting bij de EU te houden. Daardoor bleef de werkgelegenheidscreatie in de particuliere sector uit en nam het aandeel van de collectieve sector in de totale werkgelegenheid toe van 12,8% in 1960 tot 31,8% in 1989¹². Met alle desastreuze gevolgen van dien voor de overheidsfinanciën en op termijn voor de Zweedse kroon en voor de werkgelegenheid, waar het uiteindelijk allemaal om te doen was. Deze harde les dienen wij niet uit het oog te verliezen nu wij in Nederland ook tot gesubsidieerde banen in de overheidssector hebben besloten.

Ook in het Rijnlandse model zijn de effecten van de toenemende internationale arbeidsdeling zichtbaar. Uit inkomenspolitieke overwegingen waren de inkomens hoog vastgesteld in verhouding tot vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, met name aan de onderkant. Kortom, de behoeftefunctie prevaleerde boven de arbeidsmarktfunctie en resulteerde in een hoog minimumloon. Dit had aanvankelijk tot gevolg dat delen van de werkgelegenheid – of potentiële werkgelegenheidsgroei – uit de markt gesaneerd werden of verdwenen in het grijze en zwarte circuit. Dit gold en geldt vooral voor de eenvoudige dienstverlening. De internationalisering heeft dit proces verder versneld door herallocatie van de produktie naar regio's waar hetzelfde produktiviteitsniveau tegen lagere loonkosten kan worden gerealiseerd. De organisatorische veranderingen binnen internationaal opererende ondernemingen – in het bijzonder de ver-

Figuur 1. Gemiddelde groei werkgelegenheid, 1960-1994

Figuur 2. Niveau werkloosheid, % beroepsbevolking, 1994

Bron: OESO, *Employment outlook*, Parijs, 1993.

gaande mogelijkheden tot decentralisatie – maken centrale produktie in hoge mate overbodig en veelal ongewenst. Kleinere eenheden zijn eenvoudiger te managen, en sneller aan te passen.

Door de snelle verspreiding van technologie en produktinformatie ontstaan bovendien een mondiale vraag naar en aanbod van produkten die vroeger meer lokaal waren bepaald. Locatie van de produktie dicht bij de markt is vaak minder belangrijk dan loonkosten, snelle fiscale afschrijvingstermijnen en algemene infrastructurele overwegingen.

Daardoor is beleidsconcurrentie ontstaan tussen landen. Nationale overheden moeten bij hun sociaal-economische beleid terdege rekening houden met wat er buiten hun grenzen gebeurt op straffe van internationale verplaatsing van bedrijvigheid. In deze internationale beleidsconcurrentie spelen investeringsklimaat en inkomensdifferentiatie ook een belangrijke rol. De Rijnlandse economieën – zeker de Nederlandse – vertonen verhoudingsgewijs een hoge arbeidsinkomenquote en dikwijls structurele overschotten op de betalingsbalans, hetgeen kan duiden op een suboptimaal investeringsklimaat. En juist dit investeringsklimaat, waarop ik nu verder niet in zal gaan, te zamen met differentiatie in de inkomensverdeling draagt bij aan de noodzakelijke dynamiek op de arbeidsmarkt. Negatief geformuleerd neemt nivellering de prikkel weg tot verdere opleiding en scholing en leidt ertoe dat werknemers met te hoge capaciteiten, te lage functies bezetten. Naar recente schatting wordt in onze economie bijna 80% van het eenvoudige, ongeschoolde werk gedaan door mensen die hiervoor te hoog zijn opgeleid¹³. Andere gegevens duiden erop dat bijna de helft van de werknemers met voorbereidend beroepsonderwijs als opleiding, werkt beneden zijn of haar niveau en dat gemiddeld 20% van de academici werkt op een niveau dat in vergelijking met hun opleiding te laag is¹⁴. De werkloosheid onder goed opgeleiden duidt erop dat meer talent is te krijgen dan bedrijven nodig hebben. Wellicht een luxe voor ondernemingen, maar maatschappelijk gezien duidelijk een verspilling.

12. Zie bij voorbeeld: R. Leering en B. Leefink, Het einde van het Zweedse model, op. cit., blz. 297-301.

13. Zie bij voorbeeld: Onderzoek Loontechnische Dienst, waarin een relatie wordt gelegd tussen functieniveau en scholingsgraad, en het *Centraal Economisch Plan 1995* van het Centraal Planbureau, blz. 120.

14. Zie ROA-onderzoek, *NRC Handelsblad*, 19 juli 1995.

Inperking nationale beleidsruimte

De afruil tussen inkomensverdeling en werkgelegenheids groei wordt dus directer naarmate de mondialisering voortschrijdt en de goederen- en dienstenmarkten in het kielzog van de kapitaalmarkt perfect worden. Verschillen op bedrijfstak- en zelfs bedrijfsniveau in produktiviteit ten opzichte van loonkosten worden steeds sneller door verplaatsing van activiteiten weggewerkt. Kapitaalverschaffers verlangen van soortgelijke bedrijven een gelijke produktiviteit en loonkostenstructuur, waar zij ook opereren.

Zo ontstaat er een internationale arbitrage, die wij al kennen van de valutamarkten. Misschien gaat het proces wat minder snel omdat een fabriek zich nu eenmaal niet in laat pakken om te worden verplaatst. Maar op termijn zijn de effecten duidelijk waarneembaar. De speelruimte per land om uit inkomenspolitieke overwegingen belangrijke verschillen in de verhouding produktiviteit/loonkosten te laten bestaan, wordt derhalve steeds kleiner. De tendens tot grotere inkomensongelijkheid, gebaseerd op produktiviteitsverschillen en onbelemmerde werking van de arbeidsmarkt, is wel enigszins te keren, maar steeds op straffe van oplopende werkloosheid.

Toch geven vooral het Zweedse en Japanse model een indicatie waar wij, Rijnlanders, het beter zouden kunnen doen. Zo kan scholing de produktiviteit aan de onderkant van het loongebouw verhogen, maar dan wel scholing door, voor en met bedrijven om zeker te stellen dat er ook kans op een baan in de marktsector komt. Het uitzendwezen heeft hier soms creatieve oplossingen voor. Hopelijk dat iets daarvan doordringt in de nogal vastgelopen tripartite arbeidsvoorziening in ons land. Van Japan kunnen we bovendien leren dat meer flexibele componenten in beloning en werktijd een bijdrage kunnen leveren. Bij Akzo Nobel kennen we in Nederland al een winstdeling en experimenteren we met meer flexibele werktijden. Dit zal ertoe moeten leiden dat structureel overwerk zal afnemen en dus in dat opzicht – à la Japan – in tijden van lage activiteit, te zamen met de winstafhankelijke beloning, tot lagere inkomensniveaus aanleiding zal geven.

Voor ons land en voor andere landen met een op behoefte afgesteld minimumloon zou ik nog een bijzonder punt aan de orde willen stellen: de noodzaak tot ontkoppeling ten principale van de behoeftefunctie en arbeidsmarktfunctie van het minimumloon. Een vrije en gedifferentieerde loonkosten- en dus ook loonvorming moet direct produktiviteit en derhalve ook produktiviteitsverschillen volgen.

Daarnaast en los daarvan moet zelfstandig worden bepaald wat, vanuit de behoeftefunctie gezien, het maatschappelijk gewenste minimum inkomensniveau is en in hoeverre – als gevolg daarvan – een suppletie op een te laag arbeidsinkomen wenselijk is.

Kunnen we dan alleen nog met heimwee terugdenken aan vervlogen tijden met een gelijkmatige inkomensverdeling? Dat lijkt me niet. Ten gevolge van verschillen in cultuur zullen verschillende landen, ieder op hun eigen wijze, bereid zijn met een lager besteedbaar inkomen genoegen te nemen ten behoeve van collectieve voorzieningen, solidariteit en coheren-

tie. Hier is ruimte voor differentiatie tussen landen en regio's. In het bijzonder laat de culturele kaleidoscoop van Europa zien dat zekere verschillen niet alleen slechts kunnen bestaan, maar zelfs gewenst worden geacht. Men kijkt niet naar loon alleen. Toegang tot scholing en gezondheidszorg, rechten voor werkende vrouwen, geen zichtbare verpaupering zijn alle 'secundaire' inkomenselementen, waarvoor men zich – met min of meer berusting – het primaire inkomen door belasting en premies laat afromen.

Hierbij spelen ook elementen van verlicht eigenbelang mee, zoals het voorkomen van tweedeling in de maatschappij en criminaliteit. Traditioneel doen wij dit in Nederland door ons systeem van sociale zekerheid met zijn hoge uitkeringsniveaus en door progressie in belastingtarieven. Een moderne vorm is de disproportionele verlaging van de wig aan de onderkant van de arbeidsmarkt, in wezen een introductie van progressie in de premietarieven, omdat de verkleining van de wig aan de onderkant leidt tot een (relatieve) verhoging van de wig daarboven. Een zeer verlichte vorm is de introductie van een basisinkomen. Zelf ben ik meer geporteerd voor een systeem van suppletie van arbeidsinkomen voor laagproductieven tot een minimum inkomensniveau door middel van aanvullende uitkeringen.

De speelruimte om in de secundaire inkomensverdeling te sturen is overigens ook beperkt. Ook burgers worden in navolging van kapitaal, goederen en diensten steeds mobieler, vooral de goed-opgeleiden. In het oog lopende verschillen tussen primair en besteedbaar inkomen zullen op den duur kunnen leiden tot de uittocht van talent. Dit verschijnsel zal mijns inziens snel kunnen toenemen en het is de vraag of men er genoeg oog voor heeft in ons land, ook al verhuist men voor wat extra inkomen minder gemakkelijk van Broek in Waterland naar Villefranche dan van Houston naar Los Angeles.

Slot

Mijn conclusie is dat de relatie tussen produktiviteit en loonkosten, en dus inkomen, robuust is en nog harder wordt onder invloed van de globalisering. Men kan het inkomen beïnvloeden door aan de produktiviteit te werken, via scholing en opleiding of via flexibele werktijden, ofschoon dat laatste niet noodzakelijk bijdraagt tot inkomensgelijkheid. Ingrijpen in de markt, om inkomenspolitieke doelstellingen na te streven, wordt steeds moeilijker en leidt tot ongewenste werkloosheidseffecten.

"Werk boven inkomen" blijkt dus geen wensdroom te zijn. Het is werkelijkheid, als men maar wil. Meer de markt laten werken, inkomensverschillen accepteren, maar wel het algemene welvaartsniveau verhogen en meer mensen aan het werk krijgen? Met onze sociale traditie moeten we in staat zijn een welvaartsstaat te creëren die ruimhartiger is dan die in de Angelsaksische landen, maar die niet berust in de hoge Rijnlandse werkloosheid

C.J.A. van Lede